

Розділ I
**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ:
СТАН, ПРОБЛЕМИ
ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 338.341

**В. С. Бліхар,
І. Б. Висоцька**

**СТРУКТУРНІ ДЕФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ ЯК ЗАГРОЗА ЇЇ СТІЙКОСТІ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Розглянуто основні тенденції розвитку світового господарства в умовах глобалізації. Визначено, що відкритість зовнішньої торгівлі підвищує рівень взаємозалежності економік різних країн. Менш розвинуті країни, за наявності структурних деформацій, перетворюються на сировинні придатки економічно розвинутих країн. Установлено, що основною причиною сировинного розвитку української економіки є недосконалість її структури. Виявлено деформації національної економіки. Запропоновано заходи з удосконалення структури національної економіки.

Ключові слова: глобалізація, структурні деформації, імпортозалежність, структурна політика, стійкість національної економіки.

Постановка проблеми. Глобалізація є лейтмотивом розвитку сучасного світу. Зростання торговельної та фінансової інтеграції країн у світову економіку з одночасним надшвидким розвитком технологій збіглися і водночас сприяли пришвидшенню розвитку глобалізації – зростає взаємозв'язок країн унаслідок стрімкого збільшення потоків товарів, послуг, капіталу. Взаємозв'язок і взаємозалежність економік різних країн створюють додаткові загрози для економічно слабких країн, що проявляється у перетворенні їх у сировинні придатки. Першопричиною такого є наявність структурних деформацій економіки та відсутність виваженої структурної політики.

Стан дослідження. З'ясування структурних деформацій національної економіки та її взаємозв'язку з економічним розвитком здійснювалося у працях таких учених, як В. М. Геєць, Б. Є. Кваснюк, Є. М. Лібанова, Л. І. Федулова, М. В. Фоміна та ін. Проте вплив структурних деформацій та їх посилення в умовах глобалізації потребує подальшого дослідження.

Метою статті є вивчення впливу структури української економіки на її стійкість в умовах глобалізації.

Виклад основних положень. Розвиток світової економіки обумовлює реформування у кожній країні. Лібералізація світової торговельної політики та розповсюдження регіональних торговельних програм сприяли проведенню глибоких змін в обсягах, напрямках і характері міжнародної торгівлі. Відчутні зміни спостерігаються у міжнародних фінансових потоках – дедалі більше країн розпочали використовувати вигоди вільного переміщення капіталу і відбулося значне зростання в обсягах міжнародних фінансових потоків. Світова економіка сьогодні у шість разів більша, аніж півстоліття тому, але процес світового росту ніколи не був безпроблемним. Упродовж останніх п'ятдесяти років у багатьох країнах відбувалися фінансові кризи (за деякими підрахунками, у світі за 1970–2013 рр. зафіксовано майже 400 криз), що призводили до значних спадів розвитку економіки. Кожен із таких спадів супроводжується порушеннями у функціонуванні економічних і фінансових систем країни. Тобто, можна стверджувати, що вплив глобалізації на розвиток країн відбувається несиметрично і нерівномірно – поряд з позитивними наслідками виникають і негативні процеси, що пригнічують економіки. Подальше нарощення глобалізаційних процесів актуалізує проблему здатності національної економіки зберігати свої функціональні параметри, тобто бути стійкою до впливу зовнішніх дестабілізуючих чинників.

Новітні світові тенденції призвели до активізації чинників, що посилюють нестабільність і нестійкість національних економік. Глобалізація стала причиною до поглиблення циклічності розвитку національних економік. Проблеми в одному секторі економіки позначаються на функціонуванні інших секторів і, поширюючись через кордони, впливають на економіки інших країн. Отож, жодна країна не є відокремленою і абсолютно захищеною. Відкритість економічних кордонів створює і додаткові переваги, що виявляються у розширенні ринків, і додаткові загрози. Розвиток світової торгівлі сприяє взаємозалежності країн. З одного боку, економічна взаємозалежність дозволяє кожній країні додавати до свого виробничого потенціалу виробничий і науковий потенціал інших країн, проте такі позитивні зміни можливі за умови збалансованої взаємозалежності економік. У разі незбалансованої взаємозалежності відкритість кордонів призводить до односторонньої економічної залежності. Як доводить світова практика, залежність виникає між країнами з різним рівнем економічного розвитку. Незбалансована взаємозалежність призводить до одновекторного розвитку залежної економіки, що проявляється у розвитку окремих, переважно

сировинних, галузей. Розвиток української економіки здійснюється за умов домінування розвинутих країн. Для виявлення викликів і ризиків стійкості національної економіки доцільно проаналізувати показники зовнішньої торгівлі країни (див. табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги експорту-імпорту України за 2010–2013 рр.*

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Експорт, млн. дол.	51430,5	68394,1	68809,8	63312,0
в т.ч. недорогоцінні метали та вироби з них, у % до загального обсягу	33,7	32,3	27,5	27,8
Експорт у % до попереднього року	129,6	133,0	100,6	92,0
Імпорт, млн. дол.	60739,9	82608,2	84658,0	76963,9
в т.ч. мінеральне паливо (нафта, нафтопродукти, природний газ), у % до загального обсягу	32,3	34,6	30,9	27,6
Імпорт у % до попереднього року	133,7	136,0	102,5	90,9
Сальдо, млн. дол.	-9309,4	-14214,0	-15848,2	-13651,9

* Складено за даними Держкомстату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Дані таблиці 1 свідчать про тенденцію до збільшення імпортозалежності України. Залежність України від імпорту посилюється і недиверсифікованою його структурою. Так, майже третина (32,4%) імпорту та четверта частина (25,6%) експорту припадає на Російську Федерацію, що посилює залежність української економіки, а отже, вона вразлива до кон'юктурних коливань і політичних взаємовідносин з цією країною.

Тривале перевищення імпорту над експортом створює низку загроз стійкості національної економіки, що проявляється у:

- консервації сировинної моделі економіки;
- захопленні внутрішнього ринку країни іноземними фірмами;
- нерациональних витратах валютних надходжень країни;
- можливій політичній залежності за умови диверсифікованого імпорту енергоносіїв.

Однією з причин залежності національної економіки є і те, що Україна успадкувала недиверсифіковану структуру економіки, орієнтовану на поставку у розвинені країни продукції сировинного

характеру – сільськогосподарської продукції, мінеральної сировини. Так, як зрозуміло з таблиці 1, майже третина українського експорту припадає на експорт продукції металургії.

Серед основних заходів послаблення імпоротної залежності слід виокремити захист національних товаровиробників, що виготовляють аналоги імпоротної продукції з одночасною боротьбою з чорним і сірим імпортом. Для України важливим є нарощення виробництва товарів легкої та харчової промисловості для задоволення внутрішнього попиту. Проте, слід пам'ятати, що стратегії заміщення імпорту національним виробництвом не завжди призводять до підвищення загального економічного рівня країни. Задля послаблення залежності економіки доцільно здійснити її структурну перебудову, яка повинна здійснюватися відповідно до структурних змін світового господарства, для якого характерним є такі структурні зрушення:

1. Динамічний розвиток галузей, які забезпечують інновації і мають порівняно високі темпи зростання. До них належать хімічна і нафтохімічна промисловість, електроніка і радіотехнічна промисловість, виробництво чистих матеріалів, мікропроцесорів, засобів зв'язку, приладів контролю та управління, генна інженерія, біотехнології тощо.

2. Зміна пріоритетів між добувними і переробними галузями на користь останніх. Така тенденція є вирішальною, оскільки дає змогу знизити темпи зростання добувних галузей з вирашем для кінцевого суспільного продукту. Цьому сприяє поява безвідходних технологій, комплексної переробки сировини, енергозберігаючих технологій тощо.

3. Розвиток інфраструктури суспільного виробництва, сфера виробничих і побутових послуг – транспорт, зв'язок, енергетика, інформаційне обслуговування національного господарства. Різко зростає роль науки і наукового обслуговування.

4. Найбільш динамічним сектором економіки за сучасних умов стає сфера послуг. Нині у ній виробляється дедалі більша частка ВВП і зосереджується значна кількість працівників.

5. В економічному розвитку розвинених країн виникають нові тенденції, що ґрунтуються на ресурсозбереженні, розробці екологічно чистих технологій та виробництв. Це призводить до виділення у науково-інноваційній політиці «екологічно» важливих технологій, виникнення нових інституціональних структур.

Указані зміни у структурі світового господарства загострюють потребу структурної перебудови української економіки. Галузева структура виробництва України щодо країн світу характеризує дані стосовно частки виробництва валової доданої вартості окремих видів економічної діяльності у загальному обсязі валової доданої вартості країни (табл. 2).

Таблиця 2

**ВВП світу, Європейського Союзу та України
у секторальному розрізі, %**

Показник	Рік	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Сфера послуг	Усього
Україна	1990	8,5	28,0	63,5	100,0
	2000	13,0	31,2	55,8	100,0
	2010	8,3	25,9	65,8	100,0
	2011	9,2	26,9	63,9	100,0
	2012	10,4	32,8	56,8	100,0
	2013	9,9	29,6	60,5	100,0
Світ загалом	1990	3,9	23,4	72,7	100,0
	2000	3,6	23,4	73,0	100,0
	2010	3,5	23,4	73,1	100,0
	2011	3,7	23,0	73,3	100,0
	2012	5,9	30,2	63,9	100,0
	2013	6,0	30,7	63,3	100,0
Європа	1990	2,7	22,9	46,2	100,0
	2010	1,9	20,4	47,0	100,0
	2011	2,0	21,1	46,5	100,0
	2012	1,8	24,6	73,5	100,0
	2013	1,8	25,2	72,8	100,0

* Розраховано за даними економічного департаменту ООН, показник Value Added by Economic Activity, at constant 2005 prices – USDollars [Електронний ресурс]. – Режим доступу: unstats.un.org/unsd/snaama

Як бачимо з таблиці 2, світова структура валової доданої вартості залишається достатньо стабільною впродовж тривалого часу, в той час як в Україні вона зазнала змін. Так, сільське господарство останнім десятиріччям істотно зменшило свій внесок у випуск валової доданої вартості. Скоротився внесок промислового виробництва, будівництва. Випереджальними темпами в Україні розвиваються галузі послуг. Слід зауважити, що тенденції скорочення частки секторів виробничої сфери та зростання частки сфери послуг у валовому випуску відповідають загальносвітовим структурним зрушенням і є характерними для «перехідних економік». Такі зміни поступово наближають національну економіку до стандартів розвинених країн. Водночас ці зрушення

в національній економіці тільки на перший погляд мають позитивний структурний характер.

Якщо в розвинутих країнах світу домінування нематеріальної сфери забезпечується через пріоритетний розвиток інформаційних послуг і систем штучного інтелекту, то в Україні основними складовими нарощування частки сфери послуг у вартісній структурі випуску економіки загалом є такі види економічної діяльності, як торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку, діяльність транспорту та фінансова діяльність. Упродовж десятиріччя структура виробництва ВВП зазнала докорінних змін. Частка переробної промисловості у загальному обсязі виготовленого ВВП скоротилася на 23,4%. Водночас свій внесок у створення валового внутрішнього продукту збільшили інші види економічної діяльності, торгівля та освіта.

Несприятливі також структурні процеси у промисловості України. Як зрозуміло з табл. 3, у структурі промислової продукції переважають добувна, електроенергетична, нафтохімічна та металургійна галузі.

Таблиця 3

**Структура промислового виробництва України
у 2003–2013 рр., %***

	2003 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Промисловість всього, в т. ч.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна	7,7	10,0	11,0	10,5	11,4
Переробна, в т. ч.	71,9	67,2	65,2	63,5	61,8
– виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	17,0	18,1	16,7	18,2	19,3
– металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	20,0	18,8	18,2	16,0	15,4
– машинобудування	12,2	9,3	10,0	10,2	8,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	20,4**	20,8	22,1	24,5	25,3
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		2,0	1,7	1,5	1,5

* Складено за даними офіційного сайту Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

** Дані включають постачання води та водовідведення.

2003–2013 рр. їх сукупна частка становить більшу частину всієї промислової продукції. На цьому тлі скорочується частка такої стратегічно важливої галузі, як машинобудування, – 8,7% у 2013 р. Впродовж останніх років найбільш значущими галузями виробничої сфери залишалися низько технологічні і економічно небезпечні види промислової діяльності.

У вартісній структурі випуску сформувалась модель виробництва із переважанням сировинних, матеріало- й енергоємних галузей (при загальній досить суттєвій енергетичній залежності України від імпорту енергоносіїв) із низьким рівнем технологічного укладу, орієнтованих на зовнішні ринки збуту, у той час як галузі, які мають забезпечувати потреби внутрішнього ринку, поступово скорочували свою частку.

Розвинені країни світу акцентують на розвитку наукомістких галузей економіки. В Україні ж сформована структура виробництва робить її державою з неконкурентними, малоефективними й екологонебезпечними підприємствами.

Структурні зміни, які відбулися в Україні за роки незалежності, характеризуються значними технологічними відставаннями, оскільки за випуском продукції третій технологічний уклад в Україні сьогодні становить майже 58%, четвертий – 38% і лише 4% – п'ятий технологічний уклад. Більш як 90% продукції, що виробляється промисловістю України, не має сучасного технічного забезпечення. Це спричиняє нерентабельність і неконкурентоспроможність більшості вітчизняних товарів. Такий стан національної економіки пояснюється високим ступенем зносу машин і обладнання, що не дає змоги здійснювати навіть відтворення.

У 2012 р. знос машин і обладнання в Україні перевищив 47,9%, а в окремих галузях цей показник сягав позначки 67%, зокрема у промисловості – 63,0%, переробній галузі – 66,8%, виробництві електроенергії, газу та води – 60,7%, на транспорті – 94,4%. Як наслідок, вітчизняна продукція стає дедалі менш конкурентоспроможною, а в експорті збільшується частка мінеральної сировини і продукції первинної переробки. Якщо у 2000 р. частка високотехнологічної продукції у ВВП становила майже 6,8%, то у 2012 р. вона становила не більше 3,3%. Отже, можна стверджувати, що науково-технічний прогрес не став домінуючим фактором сталого економічного зростання. Для України характерним є екстенсивний тип зростання, зорієнтований на сировинний світовий ринок.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що структура економіки України сьогодні є неефективною, оскільки призводить до

відносної перевитрати природних ресурсів і водночас не задовольняє потреби економіки в інвестиційних ресурсах, а населення – у товарах і послугах, найперше продовольстві, виробках легкої промисловості та довгострокового користування.

Здійснення структурної перебудови українського народного господарства повинно орієнтуватися на розвитку галузей, що визначають життєзабезпечення населення, використовуючи наявні продуктивні сили і обіговий капітал виробничої сфери з одночасним забезпеченням стійкості виробництва і реалізації товарів і послуг. Водночас необхідно відновити інвестиційний попит на оновлення і розвиток товарного виробництва за рахунок внутрішніх нагромаджень та інвестиційної підтримки держави.

Такими «зародками» економічного росту можуть стати галузі зі швидкими темпами економічного обігу, високим стійким ринковим попитом: харчова та легка промисловості; наукоємні промислові сфери, що виготовляють конкурентоспроможні види продукції на внутрішній і зовнішній ринки.

Одночасно зі структурними змінами доцільно сформувати основу для вирішення проблеми нестачі енергоресурсів через зниження енергомісткості виробництва. Вирішення цієї проблеми вбачається у поетапному переведенні галузей народного господарства на новітню технологічну базу. Перше місце повинні посідати інвестиції в наукомісткі галузі, процеси технологічного переозброєння промисловості та сільського господарства, засобів комунікації, управління, ринкової інфраструктури.

Висновки. Процеси глобалізації створюють додаткові можливості та додаткові виклики економікам окремих країн. У сучасних умовах розвиток країни залежить від здатності утримати лідируючу позицію на світовому ринку.

У іншому випадку – перетворитися на сировинний придаток для розвинутих економік. Здійснене дослідження засвідчило, що українська економіка потребує докорінної перебудови. Задля реалізації окреслених заходів доцільно розробити стратегію структурної перебудови народного господарства України.

1. Бойко А. В. Стійкість національної економіки: теорія, методологія, практика / Аліна Василівна Бойко; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2014. – 288 с.

2. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія / О. М. Балакірева та ін.; за ред. О. М. Балакіревої; Національна

академія наук України, Інститут економіки та прогнозування. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2011. – 391 с.

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

4. Офіційний сайт економічного департаменту ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/unstats.un.org/unsd/snaama/selbasic.

5. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України: (реальний сектор економіки): колективна монографія / Л. В. Дейнеко та ін.; за ред. А. І. Даниленка, Л. В. Дейнеко, В. О. Точиліна; Національна академія наук України, ДУ Інститут економіки та прогнозування. – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2013. – 290 с.

6. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / В. М. Гасць та ін.; за ред. Л. В. Шинкарук; Національна академія наук України, Інститут економіки та прогнозування. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2011. – 695 с.

7. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: колективна монографія / В. М. Гасць та ін.; за ред. М. І. Скрипченко; Національна академія наук України, Інститут економіки та прогнозування. – К.: Інститут економіки і прогнозування, 2012. – 717 с.

Блихар В. С., Высоцкая И. Б. Структурные деформации национальной экономики как угроза ее устойчивости в условиях глобализации

Рассмотрены основные тенденции развития мирового хозяйства в условиях глобализации.

Установлено, что открытость внешней торговли увеличивает уровень взаимозависимости экономик разных стран. Менее развитые страны при наличии у них структурных деформаций превращаются в сырьевые придатки для экономически развитых стран.

Установлено, что основной причиной сырьевого развития украинской экономики является ее несовершенная структура. Сделан акцент на существующие деформации национальной экономики. Предложено меры по усовершенствованию структуры экономики.

Ключевые слова: глобализация, структурные деформации, импортозависимость, структурная политика, устойчивость национальной экономики.

Blikhar V. S., Vysotska I. B. Structural deformation of national economy as a threat to its stability under globalization

The main trends of development of world economic under the conditions of globalization are discussed. The liberalization of global trade policies contributes to the conduct of profound changes in the amount, directions and nature of international trade.

Tangible changes are observed in international financial flows. It is determined, that the openness of foreign trade increases the level of interdependence of economies of different countries. On the one hand, economies interdependence lets to add the potential capacity of other countries, on the other hand, the openness

of borders leads to unilateral economic dependence. Less developed countries, if there are structural deformations, are converted into raw materials appendage of the developed countries.

It is established, that the main cause of raw development of Ukrainian economy is the imperfection of its structure. The deformations of the national economy are also revealed. In the cost structure of issue production model of the predominance of raw, material input and energy the intensive industries are formed. The structural changes that have taken place in Ukraine since the independence years are characterizes by a major technological lag.

The measures of improving the structure of the national economy were suggested. Holding restructuring of Ukrainian national economy should focus on the development of industries that determines the livelihood of the population using the available productive forces and working capital of production sector with simultaneous provision of stability, the production and realization of goods and services. Along with structural changes it is advisable to lay the foundation for solving the problem of lack of energy by reducing the energy intensity of production.

Key words: *globalization, structural deformation, an import dependence, structural policy, stability of the national economy.*

Стаття надійшла 23 жовтня 2014 р.

УДК 330.14:336.76

В. Б. Босненко

НЕПРОДУКТИВНИЙ ВІДТІК КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Досліджено непродуктивний відтік капіталу в системі загроз економічній безпеці України. Досліджено основні інтернальні та екстернальні загрози економічній безпеці України на сучасному етапі розвитку в диспозиції втечі капіталу за кордон. Досліджено ряд аспектів процесу відтоку капіталу як у легальній, так і нелегальній формах. Диференційовано дві форми відтоку капіталу з України: фундаментальну та спекулятивну, що на противагу існуючим поділам на короткострокові та довгострокові, більш ґрунтовно розкриває сутність цих процесів. Виділено основні форми приховування нелегального відтоку капіталу із України – «квазілегальні» способи. Розкрито основні загрози для національної економіки України від нелегального вивезення капіталу за її межі.

Ключові слова: *непродуктивний відтік капіталу, загрози економічній безпеці України, система загроз, макроекономіка, форми приховування вивезення капіталу.*